

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В статті розглядається значення малого аграрного підприємництва для забезпечення ефективного функціонування аграрної сфери та добробуту місцевих сільських громад. Обґрунтовано необхідність переведення малих аграрних підприємств на інноваційні засади розвитку. Досліджено регіональні механізми підтримки перебігу інноваційних процесів в малому аграрному бізнесі. Проаналізовано особливості взаємодії науково-дослідних установ регіону з малими аграрними виробниками. Оцінено ступінь задоволення існуючих інноваційних потреб малого аграрного бізнесу в контексті пропозиції перспективних науково-дослідних розробок. Розглянуто питання формування регіональної інформаційної бази щодо здійснення малими аграрними підприємствами інноваційної діяльності. Запропоновано заходи вдосконалення статистичного обліку інноваційних процесів в діяльності малого аграрного бізнесу.

Розробка ефективної державної політики, спрямованої на розвиток та захист вітчизняної аграрної сфери в умовах посилення процесів глобалізації та інтернаціоналізації, її перетворення в межах побудови соціальної економіки вимагає формування чіткого уявлення про сучасного пересічного українського аграрія, його потреби та мотиви, чинники економічної поведінки та особливості діяльності. Зважаючи на те, що визначальними рисами сучасного аграрного виробника є малий або середній розмір підприємства, обмежена ресурсна база, незначний запас фінансової міцності та орієнтація на застосування екстенсивних схем під час здійснення виробництва, постає питання про необхідність системного впровадження в діяльність аграрних підприємств інноваційних розробок як єдиного механізму, спроможного компенсувати недостатність ресурсного та фінансового забезпечення, покращити вихідні умови функціонування, зміцнити стійкість та забезпечити диверсифікацію діяльності у напрямі здійснення соціальних та екологічних перетворень як данини концепції сталого розвитку аграрної сфери.

Переведення аграрного виробництва на інноваційні засади розвитку ускладнюється переважанням стереотипних уявлень про його об'єктивну незмінність та традиційність. Як наслідок, част-

ка аграрної сфери в кількості запропонованих до реалізації інноваційних технологій залишається занадто низькою і не відповідає ні її ролі у забезпеченні продовольчої незалежності країни, ні її частці у створених ВВП та валовій доданій вартості. Таким чином, виникає потреба у розробленні та практичному впровадженні механізмів сприяння поширенню інновацій в аграрній сфері, зокрема орієнтованих на задоволення потреб малого та середнього аграрного бізнесу та реалізації законсервованих резервів його розвитку.

Питаннями інноваційного розвитку аграрної сфери та його основної проблематики, інституційного забезпечення, державної підтримки інновації сільського господарства, впливу інноваційного чинника на конкурентоспроможність аграрних підприємств, особливостей впровадження інновацій в їх діяльність, значення інновацій в активізації підприємницького чинника займалася значна кількість відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників. Високий внесок у розгляд та розв'язання цих проблем зробили, зокрема, М. Бабієнко [4], Є. Бузовський [4], О. Витвицька [4], В. Грановська [1], Т. Ігнатєва [2], М. Кулаєць [4], Л. Курило [3;5;10], О. Мазуренко [10], П. Музика [4], В. Россоха [6;7], П. Саблук [3], С. Сирцева [8], В. Скрипниченко [4], В. Смоленський [9], С. Тивончук [10], О. Шпикуляк [3;10]. Водночас, окремим проблемним моментам, зокрема поширенню інновацій в середовищі малого підприємства, їх статистичному обліку та регіональному заборвненню, приділяється недостатньо уваги.

Метою статті є дослідження регіональних особливостей охоплення інноваційними процесами малого та середнього аграрного підприємництва Житомирської області, оцінка ефективності статистичного обліку впровадження аграрних інновацій та існуючих механізмів поширення інновацій у середовищі малого аграрного підприємства, розробка методів їх удосконалення з огляду на використання незадіяних резервів інноваційної системи регіону.

Мале аграрне підприємство – важливий сектор аграрної сфери, що сприяє задоволенню потреб суспільства в різноманітних видах продовольства

та аграрної продукції, забезпечує зміцнення конкуренції та додаткову зайнятість сільського населення, сприяє економічному та соціальному розвитку сільських територій, має високу мобільність та високі адаптаційні властивості, швидко та ефективно пристосовується до змін ринкової кон'юнктури, допомагає самореалізації та сприяє формуванню середнього класу, що виступає гарантом економічного піднесення, політичної стабільності та соціальної рівноваги в державі.

Аналіз стану та основних показників діяльності малих аграрних підприємств Житомирської області свідчить про їх значний вплив на соціально-економічний розвиток та добробут регіону. За підсумками 2011 р. на малі підприємства припадало 88,3 % від загальної кількості аграрних підприємств. Вони працевлаштували 6,6 тис. працівників (15 % працівників, зайнятих у малому підприємстві області) та забезпечили 8,6 % загального обсягу продукції, реалізованої малими підприємствами. Водночас, незважаючи на позитивні тенденції розвитку малих аграрних підприємств, фінансові результати їх діяльності є досить неоднозначними (табл. 1).

Аналіз даних табл. 1 показує, що діяльність малих аграрних підприємств Житомирської області є переважно збитковою. Це пояснюється високою ресурсо- та енергоємністю виробництва, низькими рівнями його технологічності, механізації, автоматизації та відсутністю систематичного впровадження досягнень аграрної науки. Стабілізація діяльності малих аграрних підприємств та виведення основних маркерів їх результативності з червоної зони можливі лише у випадку переведення виробничої, збутової та сервісної діяльності на інноваційні засади, що, водночас, вимагає розробки та впровадження виважених механізмів регіональної підтримки активізації інноваційної діяльності в аграрній сфері області.

Наразі основним інструментом, який забезпечує стимулювання та розвиток інноваційних процесів у малому аграрному підприємстві області, є Комплексна програма розвитку ма-

лого і середнього підприємництва у Житомирській області на 2013–2014 роки, що проголошує створення сприятливих умов для малого та середнього підприємництва, підвищення його конкурентоспроможності, зростання інвестиційної та інноваційної активності серед своїх головних цілей.

Серед визначальних пріоритетів програми – підтримка інноваційного розвитку малого і середнього бізнесу (у т. ч. й аграрного), впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, що повинно сприяти усуненню диспропорцій у розвитку малого підприємництва в міській та сільській місцевості, а також забезпечити підвищення рівня підприємницької активності сільського населення.

Значний вплив на розвиток малого аграрного підприємництва має розвиненість мережі інфраструктури підтримки підприємництва. Протягом останніх років в області відбулось її значне розширення. За підсумками 2011 р. інфраструктура підтримки малого аграрного підприємництва області представлена такими об'єктами, як громадські організації та об'єднання підприємців (126 од.), страхові компанії та їх відділення (87), аудиторські фірми (75), інформаційно-консультативні установи, що розглядають питання підприємництва (71), громадські приймальні (41), кредитні спілки та їх відділення (33), біржі (15), інвестиційні, інноваційні фонди і компанії (8), бізнес-центри (4), фонди підтримки підприємництва, фермерства (2 од.).

Для забезпечення об'єднання та тісної співпраці бізнесу із наукою, а також поширення знань в інноваційній сфері в області у квітні 2010 р. на базі Житомирського центру науково-технічної та економічної інформації створено Демонстраційний центр інноваційного розвитку, який на сьогодні залишається єдиним в Україні. Основними напрямками діяльності центру є презентація науководослідного, інвестиційного потенціалу регіону, проведення засідань за круглим столом та семінарів на теми інвестиційно-інноваційного розвитку і ділових зустрічей з іноземними інвесторами. При-

Таблиця 1

Фінансові показники діяльності малих аграрних підприємств Житомирської області в динаміці

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р., %
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування, тис. грн	-12474,4	-39883,8	-50130,7	-4301,3	40723,5	×
Чистий прибуток (збиток), млн грн	-14465,1	-37616,2	-50832,7	-5304,2	39021,4	×
Частка збиткових підприємств, %	43,0	46,8	48,6	59,4	38,3	-4,7

Джерело: Дані Головного управління статистики в Житомирській області.

Заходи підтримки інноваційної діяльності та розвитку системи трансферу технологій малих аграрних підприємств, що проводились у демонстраційному центрі у 2011–2012 рр.

№ п/п	Назва заходу	Термін проведення
1	Надання інформаційно-консультативної допомоги підприємствам і організаціям області щодо інноваційної діяльності та трансферу технологій	Постійно
2	Нарада-семінар на тему «Інноваційні технології розведення, годівлі та утримання свиней»	Серпень 2011 р.
3	Нарада-семінар з питання «Сучасний стан біобезпеки в Україні при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично-модифікованих організмів»	Серпень 2011 р.
4	Нарада з питання «Інноваційний розвиток хмелярства Житомирської області в 2011–2015 роках». Демонстрація наукових розробок та елементів прогресивних технологій виробництва хмелю	Серпень 2011 р.
5	Презентація розробок науковців Житомирського національного агроєкологічного університету у сфері досліджень по заповіднику «Древлянський»	Вересень 2011 р.
6	Презентація розробок науковців університету у сферах: альтернативної енергетики, електронної реєстрації режимів експлуатації технологічних і транспортних машин, застосування перколяційно-фрактальних середовищ у техніці технологій відновлення сільгоспмашин	Вересень 2011 р.
7	Презентація розробок науковців університету у сферах: ветеринарної медицини; технологій переробки продукції тваринництва	Грудень 2011 р.
8	Організація та проведення науково-практичного семінару з питань виробництва та використання сої у тваринництві та птахівництві	Лютий 2012 р.
9	Організація та проведення науково-практичного семінару «Розвиток органічного сільського господарства в області»	Березень 2012 р.
10	Розробка концепції програми модернізації економіки області на інноваційній основі та визначення в її реалізації місця і ролі малого підприємництва	I квартал 2012 р.
11.	Організація та проведення семінару на тему «Перспективні моделі аграрної обслуговуючої кооперації для умов області»	Квітень 2012 р.
12	Запровадження у виробництво нових сортів сільськогосподарських культур та інноваційних розробок сортової агротехніки	Квітень 2012 р.

Джерело: дані Департаменту економічного розвитку, торгівлі та міжнародного співробітництва Житомирської облдержадміністрації.

клади заходів, спрямованих на підтримку та розвиток інноваційної діяльності малого аграрного підприємництва, наведено в табл. 2.

Основні інноваційні розробки, що пропонуються сьогодні до впровадження малим аграрним підприємствам науково-дослідними установами області, пов'язані з:

- агроєкологічним та радіаційним моніторингом в умовах радіоактивного забруднення, реабілітацією радіоактивно забруднених територій та веденням аграрного виробництва на радіоактивно забруднених територіях;

- розробкою та впровадженням екологічно доцільних та ресурсозберігаючих технологій виробництва аграрної продукції, аналізом ефективності радіологічних контрзаходів, проведених на радіоактивно забруднених територіях, та їх економічної оцінкою;

- селекцією в рослинництві та тваринництві, енергозберігаючими технологіями в аграрній сфері;

- розробкою теоретичних основ підвищення родючості ґрунтів регіону та комплексу заходів по ефективному їх використанню;

- удосконаленням управління виробництвом та спеціалізацією аграрного виробництва в зоні Полісся.

Приклади окремих проектів, що пропонувалися до впровадження малим аграрним підприємствам науково-дослідними установами області протягом 2010–2012 рр. та розміщувались у спеціалізованому регіональному інноваційно-інвестиційному виданні «Житомирщина інноваційна», наведено в табл. 3.

Незважаючи на сформованість регіональної бази інноваційних пропозицій, відстежити впровадження інновацій на малих аграрних підприємствах області практично неможливо, оскільки статистичний облік їх інноваційної діяльності не проводиться. Здійснення статистичного виміру інновацій на малих аграрних підприємствах вимагає впровадження в практику наступного орієнтовного переліку статистичних форм:

- обстеження інноваційної діяльності аграрного підприємства (№ 1с-інновація) – річна;

- звіт про виконання наукових та науково-технічних робіт (№ 3с-наука) – річна;

- звіт про укладання договорів стосовно розпорядження майновими правами інтелектуальної власності (№ 7-нт (ліцензії) – річна).

Доцільним є також періодичне статистичне обстеження аграрної сфери щодо потенціалу виробництва високотехнологічної аграрної продукції. Якщо

**Інноваційні проекти аграрного спрямування, запропоновані малим аграрним підприємствам НДУ
Житомирської області у 2010–2012 рр.**

№ п/п	Назва проекту	Термін реалізації проекту, років	Вартість реалізації проекту, тис. грн
1	Розробка та впровадження технології отримання екологічно чистого біогумусу та кормової добавки для тварин з різних відходів	1	180
2	Технологія вирощування ріпаку на радіаційно забруднених землях Полісся України	2	550
3	Біотехнологія оптимізації азотного живлення рослин пивоварного ячменю в зоні Полісся і Лісостепу	2	150
4	Розробка теорії й методології реабілітації антропогенно порушених територій на основі їх агроекологічної оцінки	немає даних	немає даних
5	Сортозаміна і сортооновлення насаджень хмелю у зоні Полісся України із використанням новітніх технологій виробництва садивного матеріалу хмелю методом <i>in vitro</i>	немає даних	не має даних
6	Вирощування і переробка ріпаку на території Житомирської області	немає даних	13511 тис. дол. США
7	Хмелезбиральний комбайн КХ-300	немає даних	не має даних
8	Вирощування міскантуса-гігантеуса	немає даних	не має даних

Джерело: [11–13].

у промисловості виробництво високотехнологічної продукції можливе лише за умови застосування передових технологій та сучасного обладнання, що дає змогу об'єднувати показники високотехнологічності виробництва та продукції в одну статистичну форму, особливості агросфери роблять цю схему неефективною. Для аграрної сфери мова може йти або про високотехнологічне виробництво аграрної продукції (виробництво звичайної за споживчими характеристиками продукції за допомогою передового технологічного обладнання, технологічних процесів тощо); виробництво продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями (використання нових гібридів, сортів та порід, виробництво генетично модифікованої продукції або продукції із підвищеними екологічними властивостями тощо); комбінацію двох вищезазначених варіантів. В цьому аспекті структура статистичної форми, обраної для обстеження рівня технологічності аграрної продукції, повинна складатися з таких основних блоків.

1. Блок «Загальна інформація про підприємство»:

- назва статистичної форми та відомості про підприємство-респондента;
- інформація для респондентів про сутність та призначення опитування;
- загальна інформація про підприємство (містить показники, що характеризують загальні умови діяльності підприємства);
- техніко-технологічний рівень виробництва (містить показники, що характеризують загальні умови здійснення підприємством виробничої діяльності, рівень технологічності і наукоємності виробництва);

- рівень кваліфікації працівників (містить показники, які характеризують рівень професійної кваліфікації персоналу та його здатність до використання високих технологій);

- рівень інноваційної діяльності (містить показники, що характеризують витрати на здійснення науково-дослідної та інноваційної діяльності, кількість та якість зайнятих у ній працівників);

- пропозиції до сформованих переліків (містить форми, в яких респонденти можуть зазначати пропозиції щодо покращення методики);

- інформація про осіб, які відповідають за надання статистичної інформації.

2. Блок «Техніко-технологічний рівень виробництва» повинен містити інформацію про нові, високопродуктивні сорти та гібриди рослин, породи тварин, штами мікроорганізмів, хімічні та біологічні препарати тощо, які використовуються на виробництві.

3. Блок «Техніко-технологічний рівень продукції» повинен містити показники, що характеризують продукцію, на виробництві якої спеціалізується підприємство і який притаманні підвищені споживчі або інші властивості:

- структура такої продукції (частка продукції з підвищеними споживчими властивостями, генетично модифікованої продукції, продукції з підвищеними екологічними властивостями тощо);
- обсяг виручки від реалізації такої продукції, тис. грн;
- коди продукції, що виробляється (вибрати з переліку, наведеного у додатку статистичної форми);
- частка вартості продукції, що припадає на основного споживача, %;

— експорт продукції (вартість та перелік згідно з додатком статистичної форми);

— загальні витрати підприємства на проміжне споживання при виробництві продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями та/або на високотехнологічному виробництві (в т. ч. й іноземного походження);

— виручка від реалізації продукції (продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями та/або продукції, отриманої у результаті високотехнологічного виробництва);

— чи заплановане у наступні три роки освоєння виробництва нової для підприємства продукції з підвищеними споживчими або іншими властивостями або освоєння нових високотехнологічних способів її виробництва; наявність сертифікації виробництва чи продукції.

4. Блок додатки повинен містити три основних переліки: перелік продукції, яка може вважатися продукцією з підвищеними споживчими або іншими властивостями, перелік високих технологій у аграрному виробництві та перелік технологічно орієнтованих професій.

За необхідності можна організувати проведення додаткових обстежень, зокрема щодо виробництва органічної продукції.

Висновки. Мале аграрне підприємство виступає рушійною силою розвитку аграрної сфери області, сприяє зростанню економічного добробуту та соціального благоустрою сільських територій, їх постійного розвитку та реалізації їх потенціалу. Забезпечення високої ефективності малого аграрного бізнесу вимагає його системного переведення на інноваційні засади господарювання, що стає ключовою умовою реалізації концепції сталого розвитку як оптимального шляху розвитку аграрної сфери країни.

Аналіз перебігу процесів забезпечення та підтримки інноваційної діяльності малого аграрного підприємства дає можливість:

— сформулювати вимоги до регіональних механізмів підтримки інноваційної активності малих аграрних підприємств;

— дослідити регіональну базу інноваційних пропозицій для малих аграрних підприємств та визначити ступінь зв'язку між регіональною аграрною наукою та малим аграрним бізнесом регіону;

— діагностувати основні проблеми щодо формування регіональної інформаційної бази про охоплення інноваційними процесами малих аграрних підприємств регіону та розробити пропозиції по їх вирішенню.

В подальшому запропоноване створення демонстраційного центру дасть змогу розробити пропозиції по вдосконаленню регіональної інноваційної інфраструктури та стане основою для створення і розвитку нових її об'єктів, а пропозиції по статистичному обліку інновацій в аграрній сфері буде покладено в основу формування регіональної та загальнодержавної бази інформації про інноваційну діяльність в аграрній сфері.

Використані джерела

1. Грановська В.Г. Інноваційний розвиток аграрних підприємств як складова їх конкурентоспроможності / В. Г. Грановська // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. — 2012. — Вип. 1(4). — Т. 2. — С. 105—109 (Серія «Економічні науки»).
2. Ігнат'єва Т.Г. Особливості впровадження інновацій у аграрних підприємствах України / Т. Г. Ігнат'єва // Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки. — 2011. — № 12. — С. 41—46 (Р. II. Економіка та управління національним господарством).
3. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: моногр. / [Саблук П. Т., Шпикуляк О. Г., Курило Л. І. та ін.]. — К.: ННЦ ІАЕ, 2010. — 706 с.
4. Інновації у розвитку підприємництва в аграрній сфері / М. М. Кулаєць, М. Ф. Бабієнко, О. Д. Вітвицька [та ін.] // Економіка АПК. — 2009. — № 1. — С. 55—63.
5. Курило Л.І. Державне регулювання інноваційної діяльності в аграрному секторі / Л. І. Курило // Вісник Сумського національного аграрного університету. — 2011. — № 2. — С. 298—302 (Серія «Фінанси і кредит»).
6. Россоха В.В. Інноваційні процеси економічного розвитку в контексті інституційного забезпечення / В. В. Россоха // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 6. — С. 119—129.
7. Россоха В.В. Технологічний розвиток агропромислового виробництва / Россоха В. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 115 с.
8. Сирцева С.В. Інноваційний потенціал як складова економічного потенціалу сільськогосподарського підприємства / С. В. Сирцева // Вісник аграрної науки Причорномор'я. — 2008. — № 4(47). — С. 115—121.
9. Смоленський В.Б. Проблеми державного регулювання інноваційної діяльності в аграрній сфері України / В. Б. Смоленський // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету. — 2011. — Вип. 21.2. — С. 286—290.
10. Формування ефективної системи інноваційного забезпечення сільського господарства [Шпикуляк О. Г., Курило Л. І., Мазуренко О. В., Тивончук С. О.] // Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. — К.: ННЦ ІАЕ, 2012. — 182 с.
11. Житомирщина інноваційна — 2010: інформаційно-довідкове видання. — Житомир: Головне управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації, 2010. — 51 с.
12. Житомирщина інноваційна — 2011: інформаційно-довідкове видання. — Житомир: Головне управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації; Житомирський державний центр науки, інновацій та інформатизації, 2011. — 86 с.
13. Житомирщина інноваційна — 2012: інформаційно-довідкове видання. — Житомир: Головне управління економіки Житомирської обласної державної адміністрації, 2012. — 88 с.